

1. FRANKISMUS A TOTALITARISMUS

Ramón Serrano Súñer ve své knize *Entre Hendaya y Gibraltar* popírá, že by v novém státě existovalo něco jako totalitarismus, protože „nezbytnou podmínkou pro jeho implantaci ve státě je existence jedné strany, která je jedinou oporou režimu: jeho jediným nástrojem a svým způsobem i jedinou nositelkou svrchované moci“. V tom, že frankistický režim nebyl totalitní, panuje mezi odborníky, kteří se zabývají tímto tématem, obecná shoda. Přesto se domnívám, že je nutné vysvětlit, proč tomu tak je. Zvláště tehdy, přžívá-li u nás opačné tvrzení.

Pojmu „totalitní“ použili poprvé v roce 1925 Mussolini a Gentile pro označení struktury a náplně nového státu, který chtěli vybudovat. Ten měl, podle nich, mít větší pravomoce a působnost než liberální stát 19. století, aby mohl realizovat vyšší etické aspirace národa, o nichž poprvé začal hovořit J. J. Rousseau. V žádném případě neuvažovali o státě s vybudovanou byrokratickou strukturou, jejímž prostřednictvím by stát mohl zasahovat do všech sfér života společnosti, ani o policejním systému, který by měl pod kontrolou všechny instituce ve státě. Tyto atributy naproti tomu rozvinul Lenin po říjnové revoluci v Rusku, k dokonalosti je dovedl Stalin a od Stalina převzal Hitler. Oba tyto režimy posloužily jako teoretický model pro vypracování pojmu „totalitarismus“, který se nejprve v letech 1940-1960 stal všeobecně přijímaným a poté, v souvislosti s lehkými změnami v komunistickém bloku, všeobecně zatracovaným. Politologickému uvažování o tomto pojmu dal směr již italský komunista Antonio Gramsci, a to svým rozlišováním mezi progresivním levicovým totalitarismem a falešným totalitarismem pravice, které implikovalo, že autentický totalitarismus je charakteristickým znakem pouze revolučního státního socialismu.

A skutečně, socialistický či komunistický systém je jediným systémem, který je schopný plně dosáhnout totalitarismu, protože totální kontrola nad státem i společností vyžaduje totální institucionální revoluci, která je proveditelná jedině s pomocí státního socialismu. Socialismus nemusí být nutně totalitní, ale totalitarismus je vždycky socialistický. Teorie totalitarismu je dodnes mezi politology předmětem ostrých sporů a politická věda disponuje mnoha definicemi tohoto pojmu. Domnívám se ale, že i přes rozpory ohledně dílčích komponent, se všichni politologové shodnou na tom, že totalitarismus je takový státní systém, který se snaží vyvíjet totální kontrolu nejen nad všemi institucemi od ekonomiky, přes ozbrojené síly a právní systém až po církev a kulturní zařízení, ale i nad každodenním životem občanů.

Na rozdíl od tradičních diktatur, které spíše usilovaly o vyloučení většiny populace z politiky a spokojily se s její pasivitou, se totalitní režimy naopak snažily o totální politizaci a mobilizaci společnosti. Znamenaly uvěznění celé společnosti v rámci státu, všepronikající ovládnutí všeho, včetně mimopolitického života člověka, a destrukci hranice mezi státem a společností. Frankova diktatura takové aspirace nikdy neměla. Vprvních letech se sice termín „totalitní stát“ hojně používal, jenomže ve významu koncentrace politické moci v rukou Franka a jako pojmenování pro snahu vládního aparátu vytvořit kolem postavy generála aureolu zachránce národní jednoty. Sám Franco používal pojem „totalitní“ jako hodnotící přívlastek pro sjednocení Španělska Katolickými veličenstvy v 15. století, což spíše než o totalitní povaze

frankistického režimu svědčí o historické ignoranci Franka, jehož všeobecné znalosti historie a kultury byly, mimochodem, velice mizerné.

2. FRANKISMUS A FAŠISMUS

Mnohem menší shoda však panuje mezi odborníky ohledně toho, zda byla Frankova diktatura fašistická, či nikoli. Já osobně se přikláním k těm, kdo tvrdí, že fašistická nebyla, i když ve svých počátcích převzala mnoho z externích projevů falangismu, což byla velmi specifická španělská verze fašismu. Falanga propůjčila novému státu symboliku, hymnu, uniformy i koncept sociální a národní revoluce, proti němuž se postavily na odpor nejen všechny ostatní politické skupiny, ale především katolická církev, a tak snění o revoluci zůstalo v teoretické rovině. Nová strana FET de las JONS rovněž převzala s menšími úpravami původní program Falangy a působila jako protiváha dalších komponentů režimu. Frankovi navíc byla užitečná i její schopnost zmobilizovat masy, k níž čas od času sáhl.

Původní falangisté byli záhy po unifikaci odstaveni od moci. V nové státní administrativě nezastávali žádné významnější funkce, a dokonce i jejich vliv ve straně výrazně poklesl. Ostatně i název unifikované strany-hnutí, Španělská tradicio alistická falanga (FET), dával napovídat o slabosti a limitech fašismu ve frankismu. Již během občanské války vzniklo disidentské falangistické hnutí, složené ze členů Falangy před sloučením, kterým se říkalo starokošiláči (camisas viejas). Ti obvinili Franka, na něhož mimochodem chystali několik atentátů, ze zrady původních falangistických ideálů. Je nepopiratelné, že počáteční frankismus obsahoval jistou dávku fašistických rysů. Ta se ale brzy rozpustila v moři konzervativní a radikální autoritativní pravice, která tvořila hlavní doktrinární výbavu frankistického Španělska. Autoritativní pravice, která vznikla na počátku tohoto století, se lišila od klasické pravice 19. století pouze tím, že odmítla parlamentarismus a politický liberalismus jako neschopný vyrovnat se s problémy, které přináší rozšiřování volebního práva a demokratizace politického života. Přišla s požadavkem na zavedení autoritativního monarchistického režimu se silnou exekutivou a korporativně složeným parlamentem. Od plebejského, revolučního fašismu ji dělil propastný rozdíl v celkovém pojetí světa, politiky a důrazu na tradiční náboženské hodnoty.

Obecně vzato, rozhodujícím limitujícím faktorem fašismu, a totalitarismu vůbec, je katolicismus. Katolická církev totiž svým zakotvením jako *societas sibi sufficiens*, jak zní klasická vatikánská formule, vznáší nároky na autonomní postavení vůči státu a přináší vlastní představy o fungování společnosti, a tím brání rozšiřování státní moci do sfér, jejichž správa mu nepřísluší. Nejmarkantněji to je vidět na nacistickém Německu, kde měli nacisté největší problémy v katolických regionech, zatímco do protestantských oblastí pronikli bez větších potíží. Jestliže toto platí o rozvinutých průmyslových státech, potom o poloagrárním, katolickém a moderními ideologiemi téměř nedotčeném Španělsku to platí dvojnásob.

Celá jedna polovina Španělska přece v červenci 1936 povstala na obranu tradičních španělských hodnot, řádu ve společnosti a katolického náboženství, kterému hrozilo, že zanikne v antiklerikálním běsnění zradikalizovaných stoupenců Lidové fronty. Nepovstala ve jméno fašismu jakožto sekularizované, zhodnotové krize vzešlé ideologie 20. století. Nic

nebylo tak vzdálené společenské atmosféře těch let jako fašismus, jehož kořeny sahají až do osvícensví a prométeovských myšlenek francouzské revoluce a jehož ideová výbava se zakládá na vitalismu a volním idealismu, který chce vytvořit nového, ničím nespoutaného nadčlověka. Fašismus sice odmítal materialismus 19. století, ale nepředstavoval nic, co by mohlo být označeno jako návrat k tradičním morálním a duchovním hodnotám západní civilizace před 18. stoletím. Tedy návrat, o který usilovalo frankistické Španělsko.

3. FRANKISMUS JAKO AUTORITATIVNÍ REŽIM

Čím tedy byl frankistický režim, jestliže nemůže být označen ani za totalitní ani za fašistický? Američtí politologové Linz a Rokkan při zkoumání faktorů, které vedly k vzestupu fašismu v meziválečné Evropě, narazili na poměrně rozšířený typ režimu, u jehož zrodu sice stály stejné příčiny jako u zrodu fašismu, který se ale ani vzdáleně fašismu nepodobal. Oba dva typy režimů vznikly z krize předešlého demokratického politického systému, který místo toho, aby řešil dané ekonomické, sociální a politické problémy země, naopak je ještě více prohluboval. Znamenal totální ztrátu konsenzu ve společnosti, která se zradikalizovala, zmobilizovala a proměnila se ve společnost masovou, ovládanou vášněmi a iracionalitou. Demokracie tak svojí vlastní podstatou vyústila ve vážnou společenskou krizi, z níž se zrodil režim, který odmítl nejen demokratický princip, nýbrž i - a to bylo to hrozné - konstitucionalismus a politický liberalismus. Záleželo potom na obranných látkách každé společnosti, zda dá tato krize průchod totalitním a fašistickým formám moci, nebo diktatuře netotalitního, tradičního typu. Pro tyto diktatury bylo typické, že se ve svých počátcích tzv. fašizovaly, to jest, že převzaly některé rysy fašismu, ve valné většině jeho liturgii a choreografii, aniž by se ovšem ztotožnily s jeho podstatou. Právě takovou diktaturou byla i diktatura generála Franka.

Pokud se týče politického systému, tj. fungování institucí a moci ve státě, vztahů mezi nimi a postavení politických aktérů v nich, byl frankistický politický systém prototypem autoritativního režimu. Toto označení použil poprvé v rámci režimu v červenci 1940 španělský velvyslanec ve Vatikánu Yanguas, když vysvětloval kardinálu Maglionemu, že „ve Španělsku není totalitarismus, nýbrž autoritativní režim, který je hluboce katolický a který ctí člověka jako nositele věčných hodnot“. Nejlepším a dodnes nepřekonaným politologicko-sociologickým rozбором autoritativního režimu je studie amerického politologa španělského původu Juana Josého Linze z roku 1964, z níž na následujících stránkách vycházím. Všechny citace, které následují, jsem rovněž převzala z této studie.

Již před Juanem Linzem si řada politologů všimla, že dualistické rozdělování politických systémů na demokracii a totalitarismus s sebou nese nesčetné a zásadní problémy při zařazování konkrétních politických režimů, které se nehodí do žádné kategorie. Herbert Matthews poznamenal, že „Frankova moc je téměř neomezená, což neznamená, že by Španělsko bylo totalitní zemí v komunistickém či fašistickém smyslu. Jedná se o stát autoritativní. Autorita je vykonávána tak, že jednotlivé komponenty, které tvoří režim, jsou slabé a udržují se v neustálém vzájemném konfliktu. Řád je udržován na výslovné přání španělského lidu a za pomoci armády a policie. Frankova moc, která je nejvyšší, nedovolí, aby se něco stalo silnějším, než je ona sama, a ohrozilo tak její pozici. Proto také neexistuje alternativa vůči Frankovi. Dokud se necítí v ohrožení a vše funguje bez problémů, Franco do

politických běhů nezasáhne“. Raymond Aron do klasifikace politických režimů zavedl „třetí typ, v němž neexistuje ani jedna strana ani větší počet stran, a který není založen ani na legitimitě vycházející z voleb ani na legitimitě vycházející z revoluce“.

Gabriel Almond upozornil na strukturální pluralismus autoritativních režimů, protože „vezmeme-li v úvahu systém, jako je ten španělský, je evidentní, že náboženské skupiny, organizované zájmy, různé sociální skupiny, byrokratické organismy, jako je Falanga, jsou komponenty, které jsou oficiálně uznané v pluralitní politické struktuře. Konflikt zájmů tvoří součást systému a není pouze latentní či spasmatický, jakým je v totalitním modelu. Zatímco se totalitní systém prezentuje jako vysoce mobilizovaný, v neustálém napětí a expanzivní, autoritativní režim je více stabilní a uvolněný“. Bližší zkoumání charakteristických znaků autoritativních režimů vedlo Linze k odmítnutí teze, podle níž jsou pouze jakýmsi nedokonalým hybridem mezi demokracií a totalitarismem bez vlastní identity, který se v konečném důsledku přikloní k jednomu z těchto dokonalých pólů politické organizace.

Zastánci této teze vysvětlují takové přechodné lavírování tím, že v nabytí plné totalitní formy brání podobným režimům faktory technického rázu, jako je například nevykonnost administrativy, vnitřní či vnější tlaky nebo nedostatečný ekonomický rozvoj /který, mimochodem, vůbec nebyl na překážku zavedení totalitního státu v Rusku/, zatímco plné rozvinutí demokracie není možné kvůli „náboženskému tradicionalismu“ či opět kvůli nízké výkonnosti ekonomiky. Podle Linze si politická věda při popisu jednotlivých politických systémů nevystačí pouze se dvěma ideálními typy, protože politická realita je bohatší a obsahuje více politických forem než jenom demokracii a totalitarismus. Autoritativní režim představuje samostatný ideální typ, který se od ostatních ideálních typů odlišuje vlastními zdroji legitimity, obnovováním elit, artikulací a prosazováním partikulárních zájmů, procesem rozhodování a specifickým fungováním politického systému.

Rovněž od Linze pochází klasická definice autoritativního režimu jako takového politického systému, který se vyznačuje omezeným politickým pluralismem, absencí vedoucí a vypracované ideologie, kterou částečně nahrazuje existence zvláštní politické mentality, a až na výjimečná, krátkodobá období, i absencí politické mobilizace. Vůdce nebo junta v nich vykonává moc, která je velice špatně definovaná a zakotvená, zato však poměrně dobře odhadnutelná. Dlužno dodat, že vůdce nemusí být nutně obdařen charismatem a může v sobě kombinovat všechny tři weberovské zdroje legitimity.

4. POLITICKÁ MENTALITA A IDEOLOGIE

Německý sociolog Theodor Geiger přesně vystihl rozdíl mezi mentalitou a ideologií. Ideologie je podle něj „systém myšlení, který je v menší či větší míře tzv. vědecky propracován a uspořádán, a to za výrazného přispění intelektuálů či pseudointelektuálů, a velice často je zakotven v písemné podobě“. Mentalita je potom „takový způsob myšlení, který je více emocionální než racionální. Nositeli však poskytuje v konkrétních politických situacích všeobecné vzorce pro řešení a vystupování“. Zatímco ideologie obsahují silný utopický a idealistický náboj, mentality jsou mnohem blíže realitě a praktickému řešení. Ideologie jsou typické pro totalitní režimy. V autoritativních režimech se naproti tomu uplatňují mentality,

kteří vycházejí ze specifické zkušenosti a politické i historické tradice daných zemí, a proto je velmi těžké je přesně definovat a zevšeobecnit. Slova pronesená generálem Frankem 18. července 1936 o tom, že „situace ve Španělsku je každým dnem více kritická; anarchie vládne na všech stranách; státní instituce podporují nepokoje a předsedají jim; spory mezi občany se urovnávají zavýstřelů pistolí a kulometů“, se nezúčastněnému posluchači mohou zdát vágní, málo explicitní až politického hlediska obtížně zařaditelná do konkrétního ideologického systému. Pro znalce tehdejších poměrů jsou však tato slova politicky jasně čitelná, protože zřetelně odrážejí politickou mentalitu armády i poloviny španělského národa a podmiňují jejich politické chování. Mnoho autoritativních režimů se opíralo o konzervativní interpretaci sociálního učení katolické církve, které tím, že lidem poskytuje hodnotovou orientaci a měřítko, v nich vytváří určitou politickou mentalitu. Ta jim rámcově dává návod, jaké politické stanovisko zaujmout v konkrétních politických situacích, nesvazuje je však souborem předem napsaných a neměnných ideologických pouček, které je nutné převést do praxe stůj co stůj, i kdyby se měla realita překroutit. Sociální učení Církve se nikdy nemůže stát oficiální státní ideologií, protože je mimo jeho kontrolu a vymáhání. Legitimním interpretem sociálního učení Církve je totiž samotná Církev, opřená o autoritu papeže, nikoli stát. Interpretace sociálního učení mohou podléhat změnám, které jsou nezávislé na státu, a znamenají tak samy o sobě významný prvek pluralismu v politice, snímž autoritativní systém musí počítat. Vztah frankistického režimu a katolické církve v 60. a 70. letech je toho klasickým příkladem.

Převzato ze stránek *Distance* roč. 1, č. 3 (1998).